

NICOLAE IORGA ȘI MARAMUREȘUL

PAMFIL BILȚIU

Uluitoarea personalitate a acestui nepereche savant al nației române ne uimește nu numai prin numărul extraordinar de lucrări, studii și articole publicate, ci și prin strădania ce a depus-o constant pe linia investigării fiecărui colț al țării din care făcea parte, devenind „scrutătorul trecutului de taină și zbucium” al întregului spațiu românesc. Nu a fost uitat nici Maramureșul, cu voievozii lui legendari, cu istoria lui demnă de luat în seamă.

Între anii 1905-1906, din dorința de a cunoaște pe viu părți ale țării, pe unde nu călcase încă, cutreieră Ardealul, Banatul, Sălajul, Bihorul și Maramureșul. Drept rezultat al acestei călătorii ne slujește lucrarea „Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească”, apărută la 1906.

Deși îmbracă formă de reportaj, caracterul de sinteză al lucrării este evident, datele istorice, îmbinându-se cu cele de natură etnografice, social-economice, geografice etc.

În Maramureș, marele savant descinde în 1906, venind de la Rodna, prin pasul Prislop, cu o caleașcă trasă de trei cai, condusă de Ștefan Ianuc, în urma unei călătorii aventuroase, făcută iarna, ba și pe zăpezi abundente și noaptea, trecând peste avertizări de genul „e o adevărată nebunie să alegem această cale pe care nu vom ajunge la capăt”¹.

Vanind de la Șanț, marele istoric trece peste Muntele Rotund, străbate apoi drumul lung și foarte greu, peste cel de-al doilea munte Prislopul². Trecând Prislopul și coborând pe Valea Bistriței Aurii spre Țara Fagilor își amintește de voievodul maramureșean Bogdan, despre care spune că „a fost pribeagul maramureșean, vânătorul de zimbri al poveștii” și de drumul străbătut către întemeierea Moldovei. „Aceasta este măreața cale pustie pe care a trecut unul dintre întemeietorii vieții noastre istorice³. Călătorind anevoios, „prin pustietate și întuneric des”, ajunge în cele din urmă la Borșa, care nu era pe atunci decât „un șir de rari case de lemn care se urmează de-a lungul șoselei”⁴.

¹ Nicolae Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*. București, Editura Ministerului de Interne, 1939, p. 311.

² *Op. cit.*, p. 309.

³ *Op. cit.*, p. 310.

⁴ *Op. cit.*, p. 312.

De la Borșa își continuă drumul către Vișeu de Sus, oraș „care începe prin obișnuitul caselor de lemn, care deosebește orice așezare maramureșeană”⁵. La Vișeu, i se oferă găzduire la o familie de evrei care îi pune la dispoziție o odaie de oaspeți, cu paturi înalte, în care „nu se poate dormi pe așternuturile înghețate”. În această localitate, de pe Vișeu, cercetează cele trei biserici: cea „creștinească”, una „valahă” și una „evreiască”⁶.

Pe marele savant îl interesa, în călătoriile lui prin Ardeal, aspecte multiple, cum ar fi structura demografică sau portul popular. Din cele însemnate de către savant aflăm că pe acea vreme Vișeu număra 2700 de suflete, 7000 străini și 800 familii rutene, care știu românește”⁷.

Pentru portul popular N. Iorga a manifestat un interes aparte. La Vișeu are prilejul să observe și să descrie succint portul bărbaților și să constate similitudinile portului femeiesc din Maramureș cu portul popular din Rodna. „Văd în tot răgazul portul bărbaților. Plete lungi, unse, desfăcute în şuvițe subțiri se lasă pe umeri. Un suman scurt de culoare sură e tivit pe margini cu verde. Bernevicii albi de o lungime urâtă sunt răsfrânți jos sau lasă să se vadă capătul lor scărmanat. Toți au opinci și țin în mână câte o pălăriuță de păslă neagră, foarte îngustă, care mai are uneori împrejur o panglicuță roșie”⁸.

Participarea la slujbă era ceva obișnuit pentru savant, în timpul călătoriilor sale prin Maramureș. La Vișeu însă ea îi aduce mahnire și consternare, văzând că ea se face într-o românească stălcită. „Și vine un timp când din atâtea lucruri deșănțate și triste se desface o jele ce nu poate învinge și-mi strânge inima, ca și cum mi-ar veni să plâng”⁹.

Dintre plăgile Maramureșului aceluși timp, N. Iorga reține și analfabetismul. El constată că „oamenii de prin cătunele și locuințele răzlețe nici nu-și trimit copii lor la nici o școală... Din 2700 de oameni nu sunt o sută care să știe ceti”¹⁰. Aceasta era atunci situația Vișeuului.

Pentru savant, Vișeu de Sus era tipic pentru stadiul la care ajunsese deznăționalizarea în timpul fostului imperiu austro-ungar. „Preotul un fiu de unguroaică abia știe românește, este căsătorit cu o unguroaică, citește „scumpele” publicații ungurești. Intelectualii, „între care avocații, sunt membri ai casinei române și nu cetesc nimic în limba lor”. Nu rămâne pasiv nici în ceea ce privește lipsa presei românești. „Nici un alt ziar românesc nu vine decât al cantorului, țăranul Ioan Popa care a primit Tribuna din Arad și e abonat la Poporul român din Budapesta”¹¹. N. Iorga nu rămâne indiferent nici la situația grea a celor mulți,

⁵ *Ibid.*

⁶ *Op. cit.*, p. 313.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Op. cit.*, p. 314.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Op. cit.*, p. 315.

¹¹ *Ibid.*

rămași fără sprijin și exploatați de evrei. „Poporul acesta... e cu totul lipsit de ajutoari, de sfătuitori, de sprijin. În toate el e lăsat în seama jidanilor, care-l au astăzi ca pe un copil slab la minte, ca un supus dobitoc de muncă”¹².

Itinerariul străbătut de savant în Maramureș continuă cu străbaterea drumului dintre Vișeu de Sus – Sighet, pe valea pitorească, care dă numele localității. Trecând pe la Vișeu de Jos, constată că „duminica a scos pe toată lumea din casele de lemn”, apoi prin Vișeu de Jos, Petrova și Crăciunești, pentru a ajunge până la urmă la Sighet prin Virișmort, (astăzi Tisa), „care vine înaintea Sighetului, sat rutenesc și evreiesc”¹³.

Orașul-capitală a Maramureșului este descris de către savant ca o urbe nouă, bântuită de evrei, cu case curate pe care le luminează becurile prinse de pârgھیile telegrafului și în care „jidovimea se plimbă sau stă în grupuri, în fața caselor mari care sunt prăvălii”¹⁴.

Atmosfera provincială a Sighetului ne este surprinsă de către savant și în momente diferite ale zilei. „Văzut dimineața, Sighetul are și o oarecare mișcare de funcționari, gospodine care merg la târg, soldați. Dar în toate părțile foiesc aceeași evrei, care pândesc la ușile tuturor prăvăliilor”. Se oprește, apoi, la unele aspecte deosebite din viața orașului de peste Gutâi. „Azi e tocmai târgul slugilor și hărmălaia puturoasă e și mai mare. Iată ce se înțelege prin acest târg. fete de evrei sărace caută slujbă,... și cine vrea slujnice vine în gloată de le tocmește...”¹⁵. Amintește de biserica „Rușilor”, care a fost ridicată de români, care goniți din cea dintâi zidire și-au făcut alta în ulița vecină”. Lângă ea descoperă „o școluță pentru copiii de meșteri români din Sighet și clădirea mare cu prăvălii evreiești dedesupt și care este și vicariatul unit al Maramureșului”¹⁶. Populația Sighetului este apreciată la circa 20.000 de locuitori, evreii reprezentând a treia parte.

La Sighet, savantul este găzduit de Ioan Mihalyi de Apșa, a cărui activitate este subliniată, el fiind „autor al cunoscutele diplome, dar și numismat, colecționar de documente și scrisori. „Seara găsesc la alt frate al Mitropolitului de Blaj Ioan Mihalyi, nu numai cea mai bună primire, dar și o prea frumoasă culegere de monede antice de diplome medievale și de scrisori și de zăpisece românești din acest Maramurăș care a păstrat numai așa de puține”¹⁷. Se presupune că la Sighet N. Iorga ar fi copiat de la Ioan Mihalyi, care l-a și găzduit, acte, hrisoave, documente pe care intenționa să le publice într-un volum.

Desigur cărturarul atât de interesat de trecutul istoric și cultural al neamului întreg, ajuns la Sighet, nu putea ocoli un loc rămas sacru pentru cultura noastră, cum este cel pe care a ființat Mănăstirea din peri despre care amintește că este

¹² *Op. cit.*, p. 316.

¹³ *Op. cit.*, p. 318.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Op. cit.*, p. 319.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 320.

¹⁷ *Op. cit.*, p. 326.

„întemeiată de neamul lui Dragoș, care s-a coborât în Moldova, înaintea voievodului Bogdan”. Ajuns la fața locului, constată cu tristețe: „astăzi vestita ctitorie a celor mai încărcăți de cinste și de daruri regale dintre românii Maramureșului e mai puțin chiar de cât o ruină”. Consideră totuși că „nu e fără interes pentru un Român să vadă măcar locul unde a stat o clădire așa de însemnată în viața poporului său”¹⁸.

Continuându-și drumul, N. Iorga trece Tisa, ajungând la Slatina, cu biserica ei albă făcută de „strângătorul pentru binefaceri între episcopii români, care după o lungă păstorie la Oradea Mare a fost înmormântat în satul acesta”¹⁹. Vorbește de Slatina-Bae sau Handalul cu biserica latină și școala de stat și Scaldă Vlădicăi Pavel, un stabiliment de băi de sare foarte bine înzestrat, care însă nu face nici pe departe cât a costat pe întemeietorul său²⁰. În stânga Tisei, vede satele românești Sarsău și Săpânța, iar în dreapta cele trei Apșe, de Sus, de Mijloc, de Jos, de unde, arată el, vine neamul Mihalyi care a dat bisericii unite pe mitropolitul ei de azi Excelența sa Victor Mihalyi de Apșa²¹.

La Peri, face interesante observații etnografice, în care observă influența orașului din apropiere. „Vedem case de bârne, mai mult vărute, prin înrâurirea orașului vecin, curte care poartă coșere împletite, movile de strujeni și fân așezat frumos între patru pari sub un acoperiș de șindrilă. Femei în portul nostru deretică prin curte”²². Constată că satul este rusizat și amintește că aici s-a strămutat reședința episcopului rutean al Muncaciului și tot aici își ține el canonicii și preparandia de învățători”²³. La Peri, pe locul fostei mănăstiri, nu mai găsește decât niște grămezi de pietre „pe care sătenii le-au răscolit căutând galbeni de aur ai vechilor călugări, o bucată de stâlp vopsită galben și verde, care poartă tot în vâpseală litere chirilice aplecate ce pomenesc un sfânt și un crucifix înalt pus în vremuri noi spre a arăta locul fântânii și rămășițele sărace ale chiliilor”²⁴.

De la Peri își continuă drumul către Sarasău, despre care spune că este românesc în toate, moșia fiind a familiilor Mihalyi și Iurca cu oameni prietenoși când nu se întrec cu pălinca jidanului”. N. Iorga amintește despre biserica satului, despre care spune că este veche și că „înăuntru nu are nici un preț, pe când pe dinafară ea impune prin grosimea pereților de zid, cu fereștile mici și interesează prin forma în cinci muchii a altarului. În față s-a adaus ca la biserica din lemn un fel de cerdac închis, care aruncă în sus un vârf de turnuleț subțire”²⁵.

De la Sighet, marele oaspete al Maramureșului își continuă drumul spre Baia Mare „peste muntele de ieșire, peste înaltul Gutin sau Gutâi”, fiind condus

¹⁸ *Op. cit.*, p. 321.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² *Op. cit.*, p. 323.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Op. cit.*, p. 324.

²⁵ *Op. cit.*, p. 325.

până la Hârnicești de către bunul său gazdă Tit Bud. Înainte de plecare, participă la slujba bisericească de la Hârnicești, despre care spune că „se face după rânduială și cuviință deosebită, care se lămurește de altminteră și prin desăvârșita știință de tipic a vicarului, un specialist și un scriitor în această ramură”²⁶. Își amintește și de biserica din Sighet, „în stil gotic mai cunoscut pe aicea. Biserica e înaltă, luminoasă, foarte friguroasă prin piatra din care e construită”²⁷.

În drumul către Baia Mare, trece prin Vadul Izei, „Care primește în sine râul Marei și a Cosăului”. Descoperă sate românești „copleșite de jidani”, ca și pe Valea Vișeuului. Consideră că o dată râul Marei s-a numit Maramurăș, nume care a fost prescurtat pe urmă, în forma nouă de Mara.

Apa Marei îl atrage pe savantul român prin pitorescu ei deosebit. „E de la izvorul ei până la vărsare o apă de viață, de vioiciune și de frumuseță. Valurile verzi se zdumecă de bolovanii muntelui fusând cântece de îndemn și de biruință”²⁸.

Mizeria era la ea acasă în Maramureș și domnea în fiecare sat. Vadul Izei era, în accepția savantului, „cu bărbați fără voinicie cu femeile fără sfială, cu copii palizi, slabi, triști, gânditori, fără copilărie”²⁹. Trecând mai departe către Berbești „satul lui Breb”, ajunge la Giulești, care-i dă prilejul să afirme că doi cenji, Budul și Giulea au căpătat pentru vitejia lor locul pe care s-au așezat neamurile lor al Budeștilor și Giuleștilor”. Nu scapă să amintească că în biserica de la Budești „se păstrează coiful și zalea vestitului haiduc Pinteza Viteazul”³⁰. Constată că giuleștenii au cumpărat „holdele și stăpânirea de case de la evrei”, satul fiind pur românesc. Urmându-și drumul către Baia Mare, trece prin Sat-Șugătag despre care amintește că „are o bisericuță a cărei vechime s-ar lua după o inscripție mai târzie până în veacul al XVII-lea”. Discută etimologia localității. „O etimologie ungurească „grămadă de sare” s-a căutat pentru acel sat al Șugătagului, lângă care se află minele de sare. În Ugocea însă șugătag o poiană”³¹.

În accepția lui N. Iorga „satul se deosebește mult prin îngrijirea ce au locuitorii pentru creșterea și altoirea pomilor, care înlocuiesc aici grânele, ca mijloc de trai ce nu se pot face”³².

Trebuie să subliniem că pe N. Iorga l-au interesat până și cele mai deosebite amănunte și ipostaze ale Maramureșului aceluși timp și mai ales a maramureșeanului, între care firea, noblețea și obârșia lui. „Românii de aici nu sunt deloc printre cei din urmă. Sunt curați și mândri. Legăturile cu Moldova domnească le-au dat o conștiință de nobleță, care nu se află aiurea”. Până astăzi ei

²⁶ *Op. cit.*, p. 326.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Op. cit.*, p. 327.

²⁹ *Op. cit.*, p. 328.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Op. cit.*, p. 329.

³² *Ibid.*

își zice uneori „boieri dumneavoastră” și copiii de aici nu au altă calificare decât acela de cocon, coconaș, cocoană, coconiță, vechea vorbă jupân n-a degenerat ca în Moldova, unde cu ea se cheamă evreii, ci înseamnă încă domn și mulți se fălesc cu „jupania lor”³³.

Omul deplin al culturii noastre, pe care îl interesa în mod deosebit arta populară, nu putea să nu consacre fie și câteva fraze, talentului cu care sunt înzestrați meșterii maramureșeni, investit în atâtea lucrări de artă monumentală, cum sunt porțile. „Priceperea pentru frumuseță se vede în meșteșugul săpării porților de lemn și în caracterul deosebit al crucifixelor. Este frapat de un crucifix de mare valoare, care credem nu putea fi decât renumita troiță de la Berbești. „Și am văzut unul foarte frumos, săpat în lemn de un ocnaș, osândit din decenii de acum depărtate”³⁴.

Trecând prin Hărniciești are prilejul să explice etimologia satului, nu de la „hărnicia locuitorilor”, ci de la Harnicul, oarecare strămoș cu adevărat harnic”³⁵. La Hărniciești se desparte de Tit Bud, pe care îl urmărește cum „își îndoiaie statura de uriaș pentru a intra pe poarta școlii sărace, pe care se duce să o viziteze”. În drumul spre Gutâi, trece prin alte două sate maramureșene, „cu nume curat românesc din vremea cnezilor și voievozilor, deseștii și Crăceștii”, care aveau la acea vreme „înfățișarea a două mici așezări din lemn”³⁶.

Străbătând drumul întortocheat, care suie pe Gutâi face scurte considerații etnografice asupra maramureșenilor, cum sunt cele legate de cărbușii cărbunelui, produs în „Munții Gutâiului”. „Cărbunari înnegriți pe față dar purtând câte o căciuliță albă de tip maramureșean duc cărbunii”³⁷.

După o coborâre, care ține multe printre fagii și stejarii deși, N. Iorga trece pe „pământul răscolit de mulțimile fără lumină ale oamenilor de toate neamurile, care socotesc în adâncul țarinei metalelor prețioase” al bazinului Baia Mare. Din țara ciobanilor, spune el, „am ajuns în aceia pe care o sapă și o locuiesc băieșii”³⁸. Nu scapă ocazia să constate că portul țăranilor din Tăuții de Sus e asemănător cu al maramureșenilor căci ei poartă „căciuliți, plete și gube”.

Tăuțiul de Sus reprezintă pentru savant o localitate încântătoare, „un sat de toată frumusețea”. Conchide că au fost aici odată niște slovaci, aduși poate pentru lucrul minelor și de aceea își zice tot – ungur, slovac”. Amintește de două biserici, una a catolicilor, împodobită cu spături gotice, întreținută de abia câteva familii, și cea de zid care se mântuie cu trei turnuri ascuțite și șindilă”³⁹. Casele vopsite cu

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Op. cit.* p. 330.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Op. cit.*, p. 335.

³⁹ *Op. cit.*, p. 336.

albastru cu mieruială din Tăuții de Sus îi amintesc savantului de cele din Baia Sprie.

Orașul Baia Mare îl întâmpină cu case răzlețe, care „țin mult timp”, cu miniere „înglodați și plini de pulberi galbene” ca apoi să-l întâmpine piața „foarte întinsă și foarte luminată”. Orașul avea atunci 12.000 de străini, culeși din lungul și latul țării, între care se cam pierd 4000 de români care au în margine o bisericuță și n-au putut întemeia o școală modestă⁴⁰.

Baia Mare i se pare un oraș neprietenos, „unde se zbiară împotriva românului pentru că e român” și de aceea și ca urmare a unor manifestări la adresa înfățișării sale, fiind confundat cu un popă român refuză găzduirea în acest oraș, luând drumul spre Valea Borcutului, unde înnoptează la proprietarul de mine Alexiu Pocol, la castelul său personal.

De la Valea Borcutului savantul își continuă pelerinajul către Chioar, fiind dus cu „vestita caleașcă cu patru cai a lui A. Pocol înspre Șomcuta, pe la Săcălășeni. Din depărtare vede turnul lui Ștefan despre care afirmă că este a lui Ioan Corvin, singura rămășiță istorică ce se păstrează de la el”⁴¹. Trecând peste un teren împădurit, lasă în urmă Satu Nou de Jos, trece prin colțau, „vechi sat de unguri” cu case mici și curate și ajungea la Săcălășeni, a cărui etimologie o explică de la „săcălușele sau tunurile cele mici de demult”, arătând că Săcăluș este porecla întemeietorului. Îl atrage biserica, obiectivul prioritar de acolo, despre care arată că „este încheiată din lemn ca și în Maramureș. Mai constată că „între tinda din naos se desfășoară o piedică în chip de balustradă. ferești micuțe luminează slab naosul lărguț. Catapeteasma întregă desparte un altaraș în muchii”. Analizând pictura aceasta îl nemulțumește punând naivitatea ei pe seama lipsei influenței cu școlile de zugrăvi de dincoace de Carpați. „Zugrăveala făcută de meșteri din partea locului, e de tot copilărească. Nu se simte aici atingerea nemijlocită cu părțile românești de dincoace. unde era școala de zugrăvi pricepuți”. Despre turn spune că țâșnește cu o îndrăzneală neașteptată semănând de departe cu minaretul unei moschei”⁴².

În satele chiorene constată că „asemănarea cu Maramureșul este izbitoare și o descoperă până și în înfățișarea oamenilor. Cu ocazia călătoriei, are prilejul să observe portul lăpușenilor, care – arată el – „poartă și ei veșminte din pănură albă, gube cu mițe plouate”, ceea ce îl determină să afirme: „ceva din mândria maramureșenilor liberi se întâmpină și aici”⁴³. Câteva însemnări descoperite pe cărțile bisericești din secolul XVIII-lea îi confirmă că „nemeșia a fost și aici în timpuri un adevăr între ai noștri și nemeșii se numeau boieri”⁴⁴.

⁴⁰ *Op. cit.*, p. 337.

⁴¹ *Op. cit.*, p. 338.

⁴² *Op. cit.*, p. 339.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*

Șomcuta este prezentată „un târgușor și o răscruce de drum, o stație de cale ferată și un mic centru de funcționari. Biserica greco-catolicilor este apreciată „o măreață clădire”. Constată că piața este a jidanilor, vreo 700 la număr, „care merg prin satele vecine, de fac cumpărături de precupeție și-și fierb rachiul de prune”. Nu ezită și aici să explice etimologia localității ceea ce înseamnă „fântână cu corn” a cornilor⁴⁵.

De la Șomcuta coboară pe unul din afluenții Lăpușului înspre Buciumi, trece prin Gaura (azi Valea Chioarului), Mesteacăn și Răstoci. Constată că „toate satele sunt curat românești, afară de cei câțiva jidani”⁴⁶. Coboară apoi la vale la Lemniu. Aici este foarte bucuros că a cunoscut un cititor țaran al cărții sale „Viața lui Ștefan cel Mare”. La trecerea peste Someș, este recomandat atât de călduros încât ei cred „că au înaintea lor chipul cunoscut prin legendă al parohului de la Șișești, luptătorul național de odinioară”. De altfel va conchide nu fără ironie: „oamenii sunt bucuroși că au trecut peste luminișul alb al râului pe popa Lucaci înșuși”⁴⁷.

De la Letca, savantul urcă pe cursul Someșului, „ascuns pe dealuri cu păduri”, de unde ajunge la Ulciug unde este așteptat de „trăsura venerabilului șef politic George Pop de Băsești. Ajunge astfel la Băsești, sat pe atunci sărăcăcios, cu „căsuțe cu perteți joși și strâmbi deasupra cărora spânzură stuhul scărmanat”. Evreii aveau aici sinagogă, ba chiar și o școală. Vorbește de Odești, cu aceleași căsuțe dărăpănate, unde află ca o curiozitate „obiceiul nunții, fără preot și fără declarație la primărie, încă foarte răspândit. Vorbește de o societate de consum, ce ființa într-o casă cu două rânduri de etaje. În sat remarcă o școală „foarte bună” și „o mare biserică” asemenea cu cele din Moldova. Constată că societatea de consum ce intenționa să deschidă Banca Codreana, care a și existat, pornesc de la hotărârea proprietarului d. George Pop de Băsești. despre avuția bine gospodărită și acțiunile sale filantropice și obștești consemnează, „El nu e un străin, ci un nemeș din sat, a cărui familie s-a ridicat prin preoția străbunilor... Dintr-o moștenire de o mie de iughere, acest om harnic a știut să facă un strălucit domeniu de 3200 de iughere, care e unul din cele mai frumoase din aceste părți și cuprinde „măieșriște, ferme, cum zicem noi, în trei sate în Băseștii înșiși, în Tămășești și în Băița. Având o singură fată, el ajută larg școala, biserica, pe mulți săteni și chiar pe câțiva studenți. la șaptezeci de ani, nu e numai „domnul” moșiei, ci adevăratul ei stăpân, supraveghetor și lucrător”⁴⁸.

La Băsești, asistă la liturghie, alături de Badea George, unde îl întâmpină același tablou al sărăciei: copii „foarte cuminiți, sunt așa săraci, de supti, de cărpiți, de zdrențuiți, așa de golași cu bielele lor piciorușe înghețate, de ți-e milă”⁴⁹.

⁴⁵ *Op. cit.*, p. 340.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Op. cit.*, p. 341.

⁴⁸ *Op. cit.*, p. 347.

⁴⁹ *Ibid.*

Slujba îl satisface și o consideră o minune, iar evlavia acelui apostol al neamului nu-l lasă pe savant indiferent. „Pe pupitru, lângă mine, bătrânul de șaptezeci de ani și-a cufundat fruntea în mâini și ascultă cu ochii umezi acele glasuri și rugăciunile pe care în același loc le-au învățat preoți și protopopi din neamul lui îngropați în țărână”⁵⁰.

De la Băsești, savantul ajunge din nou la Baia Mare, apoi cu trenul ajunge la Satu Mare și apoi o pornește mai departe către Oradea.

Trebuie să subliniem că lucrarea „Neamul Românesc din Ardeal și Țara Ungurească” prezintă un interes documentar deosebit pentru cunoașterea trecutului Maramureșului sub toate aspectele. În afara considerațiilor, legate de viața social-economică religioasă, de creația artistică, găsim și o seamă de ilustrate, care constituie drept dovezi etnografice de primă mărime. Sunt ilustrative „Biserica maramureșeană”, „Binecuvântarea prinoaselor în Maramureș”, „Femei din Maramureș”.

Vizita lui Nicolae Iorga în Maramureș capătă o importanță nu numai deosebită, sub multiple aspecte. Ea a însemnat, mai întâi, o contribuție la descoperirea și punerea în valoare ale unor documente istorice maramureșene de inestimabilă valoare. Știind să scotocească prin cele mai variate locuri, cu o intuiție și o răbdare de neimaginat, acest savant înzestrat cu harul descoperirii a scos la lumină și salvat de la uitare importante vestigii ale trecutului Țării lui Dragoș și Bogdan.

În comuna Giulești, descoperă cea mai veche mătrică românească, alcătuită de preoți (registru de stare civilă), care pe lângă datele legate de demografie (natalitate, căsătorii) cuprinde și însemnări, care se evidențiază ca veritabile documente ale vremii, slujind și ca monumente de limbă. „În Ferești am îngropatu unu mutu ce a căzutu dintu meru acolo. Numai n-areț popă de soboru, că-i bugătu popa Ștefanu și cu popa Costanu că elu isprăvește tôte denu leturghi afară; eu mă trudesu pă nemică”⁵¹.

Scotocind prin arhive, cercetând hrisoavele bătrâne, lăzile ferecate ale nobililor maramureșeni, acte de proprietate, diplomele, are prilejul să descopere documente cu valoare de unicat legate de trecutul istoric al Maramureșului. Un document de acest gen ne argumentează că tocmai la începutul veacului al XVIII-lea se practica încă în acest colț de țară vânzarea iobagilor, de la un stăpân la altul, asemenea vânzării sclavilor de antichitate. „Eu locuitoriu în Oarmeghea Maramureșului în erașulu Casoului în satu Desești, Drăguș popa Ioan/ Dă de știre/ că chitelinându-mă eu de șuşugurile meale am luat de la Săpânțaiu Vasile giuratul erașului de sus din sat din Cuhnie, doisprezece florinți vonaș drept un iobagiu al mieu, anume Hărbariu Simion din Poeni și l-am dat dumisale mărădicului dumisale ca să-i poruncească până când voi da doisprecece florinți

⁵⁰ *Op. cit.*, p. 347-348.

⁵¹ *Scrisori și inscripții ardelen și maramureșene*. „Volumul I. București, 1906, p. 247.

vonaș drept un iobagiu, eu am mărădicul meu până la acea vreme să stea iobagul zălog. Pentru mai adevărată credință, am întărit acest contractuș iscălit cu mâna mea și peceație”⁵².

Putem constata urmărind textul acestui document că limba folosită în scris în Maramureș la acea vreme era mlădioasă, limpede și cursivă, nelipsită însă de arhaisme corespunzătoare acelei epoci.

La Săpânța, are surprinza descoperirii unui alt document istoric de mare importanță – șaua unei căpetenii a tătarilor, din 1714, pe care o apreciază, drept o relicvă rămasă „dintr-o ultimă invazie călăuzită din Mihai Vodă Racoviță al Moldovei, când pustiită Valea Izei plină de români, alergară după jaf și război și fură striviți la întors de borșeni, care ar fi avut în frunte pe protopopul lor”⁵³.

Unele dintre lucrările elaborate de marele savant cuprind interesante și numeroase referințe legate de trecutul vieții spirituale al colțului nordic de țară și care ne conturează rolul jucat de această regiune în istoria culturii românești. Este suficient să amintim că N. Iorga face prima mențiune prin care Maramureșul voievodal este pus în asociere cu vechile manuscrise în grai rotacizant, considerând acest teritoriu drept patria textelor rotacizante și leagănul de început al scrierii pe românește. N. Iorga, nu numai că fixează Maramureșul ca teritoriu al traducerii primelor texte în limba română, dar se și pronunță asupra locului unde textele rotacizante s-au tradus. „Cât privește locul din Maramureș unde se vor fi făcut aceste traduceri, credem că nu poate fi nici un altul indicat decât fosta mănăstire Sf. Arhanghel Mihail din Peri, distrusă în secolul al XVII-lea, pe vremea lui Rakoczy. Această mănăstire, fundație a familiei Baliță și Dragoș din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a fost întărită în anul 1391 ca stravropighie cu un arhiereu, care putea sfinți preoți. Aici era deci reședința celei dintâi episcopii ortodoxe române, documental dovedită în Ardeal”⁵⁴.

După N. Iorga traducerea de cărți sfinte „n-a avut loc în principate, unde era pază bună și multă învățătură slavonă, ci într-un ungher sălbatic din Maramureș”⁵⁵.

În acord cu convingerile sale asupra caracterului de spațiu arhaic al Maramureșului vine și interesul lui pentru vechimea, caracterul neaoș ale graiului din Maramureș. „Vedem și câțiva ciobani cu pălării mici în margini și asprele cojoace mițoase, cu lâna în afară. Întrebați ei spun că sunt din Maramureș. Au o vorbă tare, foarte accentuată, cu apăsări îndelungate asupra silabelor. Pentru întâia oară aud acest grai curat și aspru, cu prelungirile cântătoare... Sunt atât de aproape de Ardeal și Bucovina și totuși ei par să fie din altă lume veche și barbară”⁵⁶.

⁵² *Ibid*, p. 233.

⁵³ Nicolae Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, p. 322.

⁵⁴ *Istoria românilor, Volumul IV. Cavalerii*, București, 1937, p. 434.

⁵⁵ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, Tipografia Socec, 1904, p. XIX.

⁵⁶ N. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, p. 330.

Luând contact mai îndeaproape cu acest grai de obârșie veche, îl conduce la afirmația: ce veche vorbă românească, prinsă în acest Maramureș, ținut la o parte de schimbările vechi și nouă ale limbii”⁵⁷. Rezultă că conservatorismul în grai era favorizat, în accepția sa, de caracterul izolat al ținutului, care nu favoriza pătrunderea culturii și civilizației”.

Arta populară maramureșeană, cu încărcătura ei artistică, rezultat al înzestrării aparte cu har creator al stăpânilor acestor locuri nu l-a lăsat indiferent pe savantul român. În lucrarea sa „Arta populară din România”. N. Iorga remarcă motivele tradiționale, în special cel al horei, stilizat pe covoarele maramureșene, care îl conduc la afirmația deloc exagerată. „Când lumea va cunoaște covorul maramureșean va rămâne de-a dreptul uimit de frumusețea lui”⁵⁸.

Legăturile lui N. Iorga cu Maramureșul se verifică și în relațiile lui cu personalitățile maramureșene, pe unele cunoscându-le în timpul călătoriei ce a efectuat-o, precum și prin grija unor scrieri de valoare, rămase în manuscris, realizate de autori maramureșeni, precum și în sprijinul pe care l-a acordat unor cercetători din acest colț de țară pentru a-și publica scrierile, unele dintre ele rodul unei trude deosebit de asidue. N. Iorga a găsit răgaz pentru toți și pentru toate. Așa ne putem explica și faptul că nu a ezitat să poarte corespondență cu unii maramureșeni, neezitând să le dea și indicații sau să facă considerații și observații critice pe marginea scrierilor și cercetărilor acestora. N. Iorga a fost oricând gata să acorde cui avea nevoie sprijin dezinteresat.

La 31 martie 1923, Pompei Hossu-Longin, învățător, folclorist și publicist, îi adresează o scrisoare prin care îi solicita sprijin în publicarea unei colecții de folclor din Maramureș, pe care o expediază de la Vulcan, unde funcționa ca învățător. Scrisoarea cuprindea și o serie de întrebări referitoare la redarea materialului, la transcrierea textelor și în care savantul este rugat să-i scrie și o prefață. Se mai cer lămuriri legate de importanța obiceiurilor, a descrierii acestora, precum și în privința necesității explicării cuvintelor. Răspunsul denotă promptitudinea și receptivitatea savantului la doleanțele celor care îi solicitau sprijinul, cât și calitățile, spiritul enciclopedic al acestui eminent om de știință. „Abia acum mi se dă pachetul cu prețiosul d-tale material popular. Nu trebuie să reproduci graiul poporului că nu faci o lucrare de filologie. Nu este nevoie de introducere și așa sunt unele lucruri de tăiat. Obiceiurile merită descrise. Tabla cuvintelor iară nu strică. Revista este prea mică ca să pot da această contribuție pe care o prețuiesc foarte mult. Aș putea scoate pe începutul cărți. Așteptând răspunsul d-tale te salut colegial”⁵⁹.

⁵⁷ *Idem*.

⁵⁸ Nicolae Iorga, *Arta populară din România*, în „Scrieri despre artă”, Antologie și prefață de Barbu Teodorescu, București, Editura Meridiane, 1968, p. 76.

⁵⁹ Nicolae Iorga, *Correspondență*, Volumul 2, Ediție, Note și indici de Ecaterina Vaum. București, Editura Minerva, 1986, p. 174. Scrisoarea a fost publicată de noi în: *Pentru socialism*, an XXX, nr. 8330 din 31 iulie 1982, p. 2.

În privința sprijinului acordat unor cercetători din Maramureș, pentru publicarea rezultatului trudei lor de o viață, exemplul cel mai ilustrativ rămâne Ion Bârlea. Acest harnic condeier maramureșean reușește să-și publice în 1909 lucrarea intitulată „Însemnări din bisericile Maramureșului”, sub forma unui volum suplimentar la serialul savantului „Studii și documente”.

Prefața ne argumentează cu certitudine sprijinul pe care această marcantă personalitate îl știa acorda cercetătorilor mai tineri și mai puțin experimentați. „Rolul meu a fost să intervin pentru tipărirea materialului nou pe care ni-l trimite Maramureșul într-un volum suplimentar de „Studii și documente”, să statornicesc ortografia, să dau unele îndreptări, traduceri și notițe și să rânduiesc tabla după normele urmate în celelalte volume”⁶⁰.

La publicarea jurnalului lui Artemie Anderco, N. Iorga va proceda la șlefuirea unor cuvinte, la stilizarea unor locuri, la unele adăugiri sau suprimări în vederea întregirii ținutei artistice. „S-au modernizat unele cuvinte latinizate, făcându-se unele intervenții constând din supresiuni și adăugiri în unele locuri neinteligibile ale textului”⁶¹.

Lui N. Iorga îi datorăm scoaterea la lumină a unor lucrări rămase în manuscris ale unor autori maramureșeni, stinși prea devreme. Prin grija lui Jurnalul lui Artemie Anderco, rezultat al șederii lui la studii în Italia, va apare postum la Vălenii de Munte sub titlul „Un student în străinătate acum o jumătate de veac Artemie Anderco – jurnalul său”, pe care îl publică însoțindu-l de o prefață.

Prefața, așezată de savant în fața volumului lui A. Anderco, rămâne un prețios document literar, datorită datelor pe care le cuprinde despre manuscris, soarta lui, cât și despre personalitatea autorului. Suntem informați că manuscrisul îi fusese adus de către D. Munteanu-Râmnic, amic al savantului, care aparține unui fost student „trimis pentru medicină de către Societatea Transilvania din București, în Italia, la Paris și din nou în Italia. Mai suntem informați în prefață că o parte din jurnal se tipărise anterior în foiletonul unui ziar ardelean, de autor ocupându-se distinsul cărturar Ilie Dăianu, care i-a făcut și un portret”⁶².

Prefața rămâne u prețios document, așa cum am amintit, datorită considerațiilor savantului asupra autorului și valorii literare a textului jurnalului. Într-un loc notează că „medicinistul, născut în 1853 într-un sat maramureșean, în casă de preot, a fost încurajat de mai mulți copii, fiind înzestrat cu o minte de o curiozitate infinită, unită cu câte energie trebuie ca dintr-un învățământ de provincie să ajungă cineva la cunoștința deplină a limbii italiene, a limbii franceze.

⁶⁰ Ion Bârlea, *Însemnări din Bisericile Maramureșului*, culese de..., București Atelierele grafice, Socec, 1909, Prefața.

⁶¹ *Un student în străinătate acum o jumătate de veac – Artemie Anderco. Jurnalul său*, Vălenii de Munte, 1936, Prefața.

⁶² *Ibid.*

Pentru N. Iorga, A. Anderco trece drept un scriitor „care dovedește un talent pitoresc și, de duioșie cu totul remarcabile”⁶³.

Talentul acestui scriitor îl determină să recomande cartea studenților și mai ales elevilor cu căldură. „Elevii și studenții mai ales să cetească această carte plină de învățătură și de atâta simțire”, considerând că „în vremuri de spurcată literatură și de confuzie a cugetării, ei vor cunoaște pe cineva de vârsta lor, care asupra lumii apusene ca și asupra psihologiei intelectualului român de la 1870”⁶⁴. Talentul acestui scriitor, așa de repede dispărut dintre noi, este apreciat o pierdere națională. „Și astfel nația a pierdut pe cineva care poate fi lăudat”⁶⁵.

În timpul călătoriei în Maramureș, cunoscându-l pe Tit Bud, pe atunci vicarul Maramureșului, care l-a însoțit în expediția sa o bucată de vreme nu ezită să se informeze asupra acestei personalități și să ne dea despre el, se pare, cele dintâi referințe, despre acest om viguros și pasionat al teologiei. „Născut într-un sat de vechi săteni liberi vicarul de astăzi a învățat întâi în școli ungurești, deși era fecior de preot. Împărtășind sentimentele de liberalism înfocat ale colegilor săi unguri, el merse chiar până la granița Galiției, într-o tânără ceată războinică pentru a trece într-ajutorul revoluționarilor poloni din Rusia. A fost oprit însă de poliție, scos din școală și adus astfel să meargă la școala românească a Beiușului. Aici și-a învățat aproape înapoi limba. Ajuns preot și a stat mult timp în cancelarii și în parohii de sate din Maramureșul său”⁶⁶.

N. Iorga ne schițează și un portret al acestui preot cărturar. Azi când o e căpetenia celorlalți preoți, celor cincizeci de parohii din acest comitat, el e în stare să impuie prin statura sa de uriaș, prin frumusețea bătrâneților sale și prin meritele sale și hotărâre. A scris în românește despre subiecte bisericești și istorice și scrie, fără sfială și până astăzi, în această țară de slăbiciune și frică”⁶⁷.

Pe George Pop de Băsești N. Iorga îl cunoscuse la el acasă. Acest om de mare simplitate care-și confunda existența cu cea a oricărui gospodar a fost supradenumit cum nu se putea mai plastic de către savant „bătrânul nației”, dar și „voievod al țărânimii”. „Sunt domni care nu domnesc și sunt aceia care fără a sta în scaun de stăpânire au fost domnesc între ai lor”⁶⁸, conchidea N. Iorga, vorbind despre G. Pop de Băsești.

În figura acestui mare bărbat din Sălaj vedea un simbol, care închidea iubire și încredere. În accepția lui, acest luptător trecea drept o „icoană de trecut, garanție morală pentru prezent, îndemn către tineretul viitorului, așa a fost când l-au lăsat să trăiască dușmanii seminției sale în castelul său, care era o căsuță între țaranii săi

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, p. 320.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Op. cit.*, p. 192.

care îi erau frați. Nația i-a zis Badea George. În acest dulce nume este o notă de iubire cum n-a mai avut-o altul”⁶⁹.

N. Iorga păstra convingerea că, prin ceea ce a făcut acest bărbat, va intra în legendă. „Și când vremurile se vor așeza și dreptul nu va mai trebui să se teamă de nimic, legenda patrioților se va țese pe locul unde bătrânul a murit de durerea neamului de care nu se îndura să se despartă prin moarte”⁷⁰.

Merită apoi să amintim rândurile emoționante scrise de către acest mare condeier la dispariția unor fii iluștri ai Maramureșului. Unele constituie articolele care vor alcătui volumele cărții sale atât de bine intitulate „Oameni care au fost”. Din rândurile scrise despre Vasile Lucaciu desprindem valoarea de simbol a luptătorului și Tribunului. „A fost un simbol pentru mulțimile care văd și simt, lucrează și biruiesc prin simbol”⁷¹.

Portretul pe care i-l schițează magistral surprinde admirabil trăsăturile fizice și psihice ale acestui mare bărbat al neamului. „Frumos, cu capul roman rotund, cu liniștiții ochi mari negri, cu gura fin tăiată ca de un artist antic, zdravăn și proporțional în toată făptura sa deplină el aducea înaintea închiziției curților maghiare ceva din acea majestate a Romei pe care-i plăcea s-o amintească”⁷².

Era convins că studiile urmate, calitățile oratorice, i-au facilitat acestui tribun reușitele în bătăliile pentru neam. „Și pe lângă aceasta studiile sale prin seminariile catolice ale Romei nouă, acea elocventă de amvon, solemnă și răsunătoare, care pe atunci mai ales trezea o reală admirație și la dușmani, când atingea lucrurile cele mai mari ale lumii și ale omului”⁷³.

În figura lui Vasile Lucaciu Iorga vede „icoana eternă a apostolatului desăvârșit, în vremuri vitrege, ce nu mai poate fi distrusă, nici pierdută de uitare”. Are convingerea că „nimic nu va putea distruge... această icoană desfăcută pe linia unui calvar”.

În Vasile Lucaciu N. Iorga descoperă figura, dar mai întâi prototipul ideal al luptătorului, al tribunului, înzestrat cu tot ce trebuia pentru a-și atinge țelurile sale. „Cu fața lui de romană frumusețe severă, cu trupul de atlet, cu glasul tunător, cu mișcarea poruncitoare a brațului, cu haina de preot, ca o tofa de tribun, Vasile Lucaciu întrunea aceste însușiri. Războiul național își avea peste căpeteniile adevărate, icoana consacrată, zeul după vedenia căruia aleargă cetele credincioșilor”⁷⁴.

În concepția lui Iorga, V. Lucaciu era om ca și oricare, cu toate cuvintele-tropi folosite în caracterizarea lui, prin care țintea plasticitatea caracterizării și sugestivitatea ei. Pe deasupra era în accepția lui mare dovadă de înțelepciune,

⁶⁹ Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, Volumul 2, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 160.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Op. cit.*, p. 192.

⁷² *Op. cit.*, p. 192.

⁷³ *Op. cit.*, p. 305.

⁷⁴ *Ibid.*

„care nu și-a dat osteneala să pară a fi mai mult decât era”, intrat adânc în conștiința poporului. „Astfel nu și-a stricat acel moment reprezentativ, în care a încremenit în mintea unui popor întreg înaintea de a se turna în bronz momentul de astăzi”. este vorba aici de monumentul lui Vasile Lucaciu de la Satu Mare. Vasile Lucaciu reprezenta și pentru el „rezistența neștirbită a neamului nostru”⁷⁵.

Prin activitatea sa bogată în domeniul istoriei, ziaristicii și folclorului, Al. Țiplea s-a învrednicit de aprecierile unor mari personalități între care și Nicolae Iorga, care la moartea acestui cărturar maramureșean nota printre altele: „de la Artemie Anderco nimeni n-a lucrat mai mult ca scriitori preocupați de aceste locuri și de acești oameni decât Alexandru Țiplea și Ion Bârlea”⁷⁶.

Ion Bârlea, harnicul și multilateralul preot maramureșean, care s-a impus, mai întâi ca folclorist, dar și ca cărturar a reușit să se învrednicească și el de aprecierile marelui cărturar și savant. „Puțini tineri câtă românie este, ar fi în stare să aducă jertfă și astăzi când volumul de însemnări maramureșene e gata toată lumea, care se interesează de limba ca și de trecutul nostru trebuie să-i mulțumească”⁷⁷.

Prin ceea ce a consemnat N. Iorga despre Maramureș ni se relevă mai întâi interesul savantului pentru acest colț de țară, un interes aparte, izvorât din istoria, oamenii și datinile lui, zestrea pe care acest ținut a creat-o de-a lungul vremii, elogios comentată cum am văzut, dar aceste pagini ne facilitează o mai bună cunoaștere a istoriei, trecutului său cultural și a atâtor alte aspecte care nu i-au scăpat, căci pe savant ca om deplin era important totul și de aceia când studia o regiune o făcea din toate punctele de vedere și sub toate aspectele.

NICOLAE IORGA AND MARAMUREȘ (Summary)

The first part of the work presents the scientist's travel in Maramureș, a romantic and eventful travel. What we had in view, first of all, was his ethnographical considerations made during the travel in some villages from Maramureș; then the meeting, the relationships and the considerations on the personalities of his time: Tit Bud and Ioan Mihalyi of Apșa.

We underlined here the historian's interest in the entire Romanian history, especially in the history of the Maramureș Land. What we marked out was the historian's interest for different aspects of the visited places, regarding the social life, the language, important monuments.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Nicolae Iorga, *Un vrednic maramureșean*, în „Oameni care au fost”, Volumul IV, 1939, p. 285-286.

⁷⁷ Nicolae Iorga, *Neamul românesc literar*, februarie-martie, 1909.

The second part of the work points out the important discoveries he made with this occasion: the oldest „mătrică” (a Romanian register of legal status), kept by the priest, containing important data about marriage, death rate and an old document concerning Romanian language, the saddle which belonged to a Tartarian chieftain, discovered at Săpânța, a document that tells about the selling of the serves in the beginnings of the 18th century.

We also analyzed historian's considerations about Maramureș in his published studies: „Romanian People from Ardeal and Hungarian Country” and „Letters and Inscriptions from Ardeal and Maramureș”. We did not omitted either his collaboration with Ion Bârlea to whom he makes a foreword and gives support for publishing the work „Notes from the Churches of Maramureș”.